

MIT OLVASOTT AZ IFJÚ RÁKÓCZI A BÖRTÖNENBEN?

Beszélgetés az eszmetörténetről Köpeczi Béla akadémikussal

Telemaknak, az Ulises fiának csudálatos története — e régies címmel jelent meg könyvújdonságként egy 177 éves fordítás Köpeczi Béla akadémikus gondozásában. A 321 lapnyi kéziratra húszéves munka után 1802 végén tett pontot Domokos Lajos, Debrecen volt főbírája. Az, amit lefordított, nem volt ismeretlen: Fénelon püspöknek, a Napkirály alattvalójának

regénye eladdig már két magyar fordításban megjelent, s jeleneteit falfestményeken is ábrázolták (lásd Beszélő képek rovatunkat). A maga korában népszerű könyv a homéroszi hős, Odüsszeusz (latinul Ulixes vagy Ulisses) fiának, Télemachosznak (franciáan Télémaque-nak) a kalandjai keretében saját koráról és kortársairól mondott véleményt, s a jobb földi társadalomról fejtette ki elképzeléseit.

— Miért érezte szükségét, hogy a könyvet kiadassa?

— *Télémaque* két századon át nem jelent meg magyarul. Az, hogy ennyire kiesett a magyar közgondolkodásból, nem magyarázható meg azzal, hogy elavult mint olvasmány. Magyarországon a politikai eszmék története eléggé elhanyagolt tudományterület volt, még akkor is, ha bizonyos eszmékkel rengeteget foglalkoztak. Hiszen akár a nemzetről, akár a Szent Istváni állameszméről, akár a reform vagy a forradalom kérdéséről lett légyen szó, azokat is provinciális keretben tárgyalták, a nemzetközi háttér másodrangú volt a magyar történetírásban. Azt hiszem, elérkezett az ideje annak, hogy közönségünk megismerje a politikai eszmék történetét a maguk valóságában. S e tekintetben Fénelon *Télémaque*-ja alapkönyv, az egész XVIII. századi közgondolkodásnak egyik meghatározója. Ezenkívül mint a XVIII. század francia nyelvkönyve a korszak klasszicista stílusesszéjét képviselte — azzal az érzelmességgel, amely aztán a romantikában teljesedett ki —, s így ma, amikor oly sokat beszélünk korstílusokról, nem mellőzhetjük mint egy fontos kor stílusának mértékadó, modellzerű képviselőjét sem. Végül és nem utolsósorban nagyon fontosnak véltem, hogy közreadjak egy dokumentumot a nyelvújítás küzdelmeiből, talán egy kissé azzal a szándékkal is, hogy bebizonyítsam: akik sok kérdésben nem értettek egyet Kazinczyval, nem mind voltak okvetlenül a legkonzervatívabbak. Majdnem azt mondanám: sajnálatos, hogy magára a nyelvújításra és a XIX. századi magyar irodalomra nem tudott kellően hatni az a fajta felfogás, amelyet Domokos képviselt. S úgy érzem, Arany és nemzedéke a nyelvújítást bizonyos mértékig a Domokos-féle ízléshez közelálló módon korrigálta.

— A könyvhöz írott bevezetőjében említi, hogy ez a munka II. Rákóczi Ferenc ifjúkori könyvtárában is megvolt. Talán ez is indítékot adott a kiadáshoz?

— Igen, mert nemcsak az érde-

kelt, hogy Rákóczi könyvtárában megvolt ez a könyv, hanem az is, hogy hathatott-e a fejedelemlre. Rákóczinak ugyanis 1751-ben franciául megjelent *Politikai végrendeletében* — ez még magyarul nem látott napvilágot, most készítsem sajtó alá a szövegkritikai kiadását — vannak bizonyos nézetek, amelyek meg egyeznek Fénelon elképzeléseivel. Az *Értekezés a hatalomról* című munkájában, amely a *Végrendelet* része, Rákóczi államelméletét adja elő, mégpedig Bossuet püspöknek, az abszolút monarchia francia ideológusának alapkönyvére támaszkodva. De míg Bossuet a korlátlan királyi hatalomnak a híve, Rákóczi a törvényekkel korlátozni akarja a királyi hatalmat. Mármost Fénelon, aki az úgynevezett arisztokrata ellenzéknek volt a képviselője XIV. Lajos uralkodásának vége felé, szintén valamiféle korlátozott királyi hatalmat képzelte el a régi rendi alkotmány visszaállításával. Rákóczi Fénelon könyvét magával vitte a bécsújhelyi börtönbe is — szerepel az ott tartott könyveinek jegyzékén —, s ebből arra kell következtetnünk, hogy nagyon érdekelte ez a munka. Ezt erősíti meg az is, hogy az Országos Levéltárban megtaláltam e regény első könyvéből egy latin fordítástörödéket Rákóczi saját kezű javításaival. Föltevésem szerint, mint ahogyan ez a mű Európa-szerke erkölcsi kézikönyve, magatartási tankönyve volt az ifjúságnak, Rákóczi is a fiatal magyar nemességnek szánta azt kézikönyvül.

— S hogyan jutott nyomára a kiadatlan kéziratnak?

— Elkezdtem kutatni, hogy a könyvnek milyen fordításai jelentek meg vagy készültek. Először 1755-ben jelent meg nálunk a könyv magyarul gróf Haller László fordításában *Telemakus bujdosásának története* címmel. A második, Zoltán József-féle fordítás 1753-ban készült, de csak három évtizeddel később jelent meg. S végül ahhoz az adathoz jutottam, hogy a debreceni kollégium könyvtára megőrizte Domokos Lajosnak, a város főbírájának kézírásos, teljes fordítását is. Domokos

1782-től húsz évig dolgozott e munkán — ez is mutatja, hogy mily nagy fontosságot tulajdonított neki. Ő maga ahhoz az ellenzékhez tartozott, amely a nemesi nemzet eszméje alapján lépett fel II. Józsefnek, tehát a felvilágosult abszolutizmusnak a reformpolitikájával szemben. Igaz, úgy, hogy közben saját felekezetének és városának az érdekeit védelmezte mindenféle elnyomással, korlátozással vagy olyan változtatással szemben, amelyeket nem talált megfelelőnek. Ezért örömmel forgathatta a könyvet, amelynek szerzője kritikát mondott XIV. Lajos uralmáról, és védte a rendi kiváltságokat, S nyilván nem ellenkezett a felfogásával a frugalitásnak — vagyis az egyszerűségnek —, a természetességnek, a mértékletességnek, a békének ama dicsérete sem, amely Fénelon könyvének utópiájában jelenik meg mint *Salentum*nak, e képzelte városnak a leírása.

A fordításnak van egy mottója is a nyelvről. Ez a franciára vonatkozik: „olyan nyelv, amelyet megne-mesítettek, megtisztítottak, hajlékonyá tettek és főleg amelyet rögzített az írók tehetsége és az udvari emberek szelleme.” Ez azért érdekes, mert az idő tájt folytak a magyar nyelvújítás küzdelmei, s a debreceniek lelkes ortológusok — a régi nyelv és helyesírás megtartásának a hívei — voltak. Am éppen Domokos fordítása azt bizonyítja, hogy a nyelvújító Kazinczyval szembe forduló irányzatnak ilyen jeles képviselője is igyekszik újítani, mégpedig francia példára hivatkozva. Olykor az idegen nyelvből magyarít, gyakrabban a régebbi nyelvallapot bizonyos kifejezéseit veszi át. Például mindjárt a könyv elején ott a *grotte*. Domokos érzi, hogy ez nem azonos a természetes barlanggal, s újít: bevezeti a magyar szövegbe a *grotta* szót, a következő jegyzetet adva: „meg hagytam ezt a szót mert a' barlang ide nem illik, mivel az irtóztató, ez gyönyörűséges: abban fene állatok és latrok laknak; ebben Isten asszony”. Akkor is újít Domokos, amikor a *manufaktúrát* kéziműiparnak fordítja. Másutt a

humanit   szó szerepel humanitás értelemben; ennek a fordítására azt találja ki, hogy *emberekhez való szeretet*.

— Említette, hogy R  k  ci politikai végrendeletének tanúsága szerint az abszolút hatalmat a k  z  dv  l kívánta összeegyeztetni. Ez mint-ha ellentmondana annak, amit gyakran hangoztatunk, hogy tudniillik nálunk nincs a demokracizmusnak semmiféle előzménye.

— Az a kérdés, hogy magát a rendiséget* hogyan   rt  kelj  k. Minden kornak megvoltak a haladó, a kevésbé haladó és a visszahúzó nézetei — szándékosan használtam e három kifejezést, mivel vannak átmenetek is. A XVII. század második felében kétségtelenül az abszolút monarchia volt a haladás k  pviseleje, elsősorban az olyan országokban, ahol a fejlődés m  g nem jutott oda, hogy kialakítsák az angol vagy még inkább a holland típusú államot, a polgárság   tal vezetett köztársaságot vagy az alkotmányos monarchiát. A francia abszolútizmus I. Pétertől II. Frigyesen   t II. Józsefig példakép volt. Ha mármost nemzetközi összehasonlításban vizsgálom R  k  ci politikai felfogását, azt tapasztalom, hogy ő kísérletet tett bizonyos összehangolásra. Alapjában elfogadta az abszolút monarchia ideológiáját, egyidejűleg azonban korlátozni akarta a hatalom gyakorlatát a paternális* királyság jegyében. Nagyon érdekes, hogy ennek alátámasztására az értekezés a hatalomról című munkájában nemcsak az Aranybullát hozza fel — azzal igazolva a felkelés jogosságát —, hanem István király intelmeit is. Tehát a magyar rendi hagyom  nnal akarja megjavítani a zsarnokságra hajló abszolút monarchiát. XIV. Lajos egyébként nyiltan bírálja hódító h  bor  i  rt, ifjúkori kicsapong  sai  rt, f  ny  z   életéért stb. Persze ezek a bírálatok az 1751-es kiadásban nem jelentek meg: kéziratban maradtak, s most k  sz  l  k kiadni az eredeti szöveget. R  k  ci eszménye tehát valamiféle paternális királyság, amely egyesíti magában az abszolút monarchia és a rendiség előnyeit. Ez nem   l nagyon távol F  nelont  l, s a felvilágosult abszolútizmus k  pvisele  it  l sem. Ezért merem azt állítani, hogy R  k  ci bizonyos mértékig a felvilágosult abszol  tizmusnak az előfutára.

Ami mármost a demokracizmust illeti, ismeretes, hogy a rendiség egy leszűkített, nemesi demokracizmust jelenthet, s az „egy és ugyanazon nemesség” ideológiája elevenen   lt Magyarors  z  n évszázadokon keresztül. R  k  ci kapcsolódik a hagyományhoz, anélkül, hogy annak megnyilvánulási formáit minden esetben helyeselné. A rendiség nem pusztán a Habsburgok ellen védelmezte kiváltságait, s R  k  ci nem tudta az említett összehangolást a gyakorlatban elvégezni, mert a nemesség ellenállt centralizáló, abszol  tista törekvéseinek. Már a sz  cs  ny  i orsz  gy  l  s elég világosan megmutatta, hogy a nemesség szembe-

került a függetlenségi harc legfőbb céljával, Onodon pedig a fejedelem kénytelen volt fő k  pvisele  vel szemben az elnyomás eszközeit alkalmazni. A rendi demokraci  nak van egy anarchikus példája is, amelyre Lengyelors  g adott illusztrációt. Nem véletlen, hogy amikor megalakult a magyar konföderáció, némelyek a lengyel példára hivatkoztak, m  g R  k  ci elsősorban a holland példát látta kívánatosnak. (Európa első győztes polgári forradalmának eredményeként 1579-ben Németalföld polgári k  zt  rsas  g   alakul. — A szerk.) A megk  l  nb  zt  t  s azt mutatja, hogy annak a nemesi anarchiának, amely Lengyelors  gban kialakult és amelyet maga jól ismert, igyekezett g  t  t szabni Magyarors  z  n.

— Talán gyakorlati jelentőségük is van e történelmi magatartásformának? Hagyom  nyainkban mint-ha még   ln  nek olyan elemek, amelyek például a centralizálás és a decentralizálás gyakorlatában hatnak.

— A rendis  g  l kapcsolatban tekintetbe kell venn  nk azokat a hagyományokat is, amelyek például a kiskir  lykod  st ma   ltetik, s amelyek a szükséges centralizációval is szembeszállnak. Persze nem szabad elfelejteni, hogy később Magyarors  z  n erős centralizáló törekvések is érvényesültek, amelyek háttérbe szorították a városok, megyék, tájak sajátos érdekeit. A centralizálás—decentralizálás egymáshoz váló viszonya mai problémánk is.

— Végül is a Télémaque mint irodalmi, történelmi vagy művelődésszociológiai jelenség foglalkoztató inkább?

— Gyakran megkérdezik, hogy mivel foglalkozom legszívesebben, s azt szoktam mondani, hogy eszm  t  rt  n  l. Ez számomra mindhármat jelenti. Például a szociológia köréből a tudat, a mentalitás, a világnézet, s vel  k együtt a magatartás és az életmód kérdései foglalkoztatnak. A történelemben mindig érdekelt a mindennapi tudatnak a története, s ezért erősen kapcsolódom a francia Annales*-iskolához, anélkül, hogy annak minden tételeit vagy módszerét elfogadj  m. Az irodalomtörténet véleményem szerint a művelődéstörténet számára fontos támasz adatai és módszerei szempontjából egyaránt. Ha például azt vizsgálom: milyen kép alakult ki Magyarors  z  r  l a XVIII. század elején Franciaors  z  ban, akkor elolvasom a kor   js  gait és folyóiratait, földrajzi és történelmi tankönyveit, lexikonjait, s nagyon másodrendű sz  p  rodalm  t is, egy  sz  val mindazokat a forrásokat, amelyek révén az ismeretek, a nézetek, az eszmék elterjedtek a mindennapi tudatban.   sszetett kutatási módszert kell tehát alkalmazni, ha   gy m  velj  k az eszm  t  rt  netet, ahogyan   n értelmezem. Minden kutatási témámmal kapcsolatban igyekszem nemzetközileg is t  j  ko-

z  dni s felhasználni az összehasonlító módszer előnyeit.

Ifjúkoromban fölöttébb provinciálisnak találtam azt a magyar közszellemet, amely még mindig az „Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita” (Magyarors  z  n kívül nincs élet, s ha van, az nem ilyen, értsd: nem érdekes. — A szerk.) hangulatát sugallta, s a magyarság   n. sorskérdéseit csak a nemzeti történelemben vizsgálta, s nem helyezte el Európa nagy fejlődési tendenciáinak keretében.   n a Thököly-felkelést, a R  k  ci-szabadságharcot és egyáltalán, ezt az egész hosszú időtartamot a XVI. századtól a XVIII. század végéig kit  n   időszaknak tekintettem abból a szempontból, hogy m  rj  k: hogy a magyar kérdést be  llítsam a korabeli nemzetközi helyzetbe, és az összehasonlítás más régiók fejlődésével elvégezhessem. Ne feledj  k, ez volt az az időszak, amikor megsz  nt a középkori magyar állam, amikor az ország három részre szakadt, amikor Erdélynek sajátos szerepe lett, s amikor végül is Magyarors  g integrálódott — beépült — egy nagy birodalomba: a Habsburg-birodalomba. Ha mindehhez m  g hozzáveszem a török háborúkat, amelyek egész Európát foglalkoztatták, egyszeriben világossá válik, hogy Európa miért fordult érdeklődéssel Magyarors  g felé. Azt hiszem, hogy a komplexitás és az összehasonlító módszer alkalmazása módot ad arra, hogy a dolgokat összefüggéseikben r  cion  lisan szeml  lj  k, és objektívebb képet alakítsunk ki magunkról és a világról.

— Miért éppen a hatalom és a szabadság k  leztett küzdelmeivel terhes XVII—XVIII. század lett kutatásának tárgya? Talán a kor hívta fel rá a figyelmét, amelyben tanulmányait végezte a harmincas-negyvenes években?

— A kor, az! S ehhez még egy egyéni ind  t  k jött: az erdélyi történelem. Pályám kezdetén Eckhardt Sándor professzor egyetértésével doktori disszertációt írtam Bethlen Miklós francia nyelvű emlékiratair  l, amelyeket XIV. Lajos egyik diplom  ci  i ügynöke, R  v  rend abb   adott ki az erdélyi kancellár neve alatt. S aztán a francia külügyminisztériumban rátaláltam a R  k  ci környezetében meg  rdult francia diplomaták jelentéseire, a fejedelem és a francia udvar közötti diplom  ci  i levelezésre. Ez olyan anyag volt, amelyről volt  k  ppen mindenki tudott, de amelyet senki sem olvasott. Sz  kf     gy írta meg a „Sz  m  z  tt R  k  ci”-t, hogy a b  csi levéltári anyagra — elsősorban a kémek jelentéseire — alapozott, de nem vette azt a f  rad  s  got, hogy megnézze a párizsi külügyminisztérium levéltárában a R  k  cira vonatkozó dokumentumokat! Egyébként egyik nagy tervem az, hogy miután — remélem, a jövő esztendőben — megjelenik Az ifjú R  k  ci eszméi fejlődése című munkám, megírom az „ellen-Sz  kf  t”.

— Köszönöm érdekes tájékoztatását.

Németh Ferenc